

ASTRAEA

Een uitgave van de Stichting Vrouwengeschiedenis
van de Vroegmoderne Tijd

Jaargang 20, nr. 1, februari 2010
ISSN 1 384-8550

Van de voorzitter

We hebben weer een bewogen jaar achter de rug. We schrokken erg van het bericht dat Pim van Oostrum ernstig ziek was. Gelukkig weten we dat het inmiddels beter met haar gaat. Uiteraard hebben we als SVVT laten weten dat we haar het allerbeste wensen.

In november verdedigde onze vorige voorzitter Marjolein van Dekken met verve haar proefschrift *Brouwen, branden en bedienen* over werkende vrouwen in de Nederlandse dranknijverheid tussen 1500 en 1800. Felicitaties waren er ook voor Nadine Akkerman met de studieprijz van de Stichting Praemium Erasmianum voor haar proefschrift *The Letters of A Stuart Princess*.

't Was wel even schrikken, toen Annemarie Armbrust aankondigde te willen stoppen als bestuurslid van de SVVT. Maar uiteraard begrijpen we dat ze het na vijf jaar welletjes vindt. Annemarie heeft heel veel werk verzet als secretaris; dat waarderen we zeer. Binnenkort hopen we kennis te maken met haar opvolgster: Astrid Kulsdom, die de Researchmaster Letterkunde doet aan de Radboud.

Ons ledenbestand is dit jaar volop in beweging; het is altijd jammer als leden hun lidmaatschap opzeggen, maar het is fijn om te kunnen zeggen dat we ook een aantal nieuwe mensen hebben mogen verwelkomen.

De eerste studiemiddag van 2010 zal gaan over Constantijn Huygens en 'zijn' vrouwen. We zijn erg blij dat Ineke Huysman heeft toegezegd om een lezing te geven over haar onlangs verschenen werk over Constantijn Huygens en zijn correspondentie met Beatrix de Cusance. De andere spreker is Lea van der Vinde, gastconservator van de tentoonstelling 'Vrouwen rond Constantijn Huygens'. Wij hopen verderop in het jaar een bezoek te kunnen brengen met de SVVT aan deze tentoonstelling.

We kijken er naar uit om de nieuwe leden en de ouwe getrouwen te zien op deze studiemiddag in het voorjaar.

Netty van Megen.

Oproep aan alle leden

De penningmeester verzoekt dringend alle leden om na te kijken of zij hun contributie (€15) voor 2010 (en voorgaande jaren) al voldaan hebben. Zo niet, maakt dan zo snel mogelijk het verschuldigde bedrag over.

Agenda

Studiemiddag over Constantijn Huygens en de vrouwen in diens leven, m.n. Béatrix de Cusance.

Locatie: Gymnasion op de campus van de Radboud Universiteit, Heyendaalseweg 141, Nijmegen, in Gymnasion zaal GN 1

Datum: 12 maart 2010

Tijd: 14.00-17.00

Sprekers: Ineke Huysman en Lea van de Vinde

Voor verdere informatie, zie bijgevoegde uitnodiging.

Ineke Huysman Ineke Huysman is vanaf 1981 werkzaam bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Zij studeerde in 2006 af aan de faculteit Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit met een doctoraalscriptie getiteld: *'Galante woordjes aan het adres eener vrouw van de wereld'. De briefwisseling van Constantijn Huygens en Béatrix de Cusance (1652-1662) getoetst aan de editie van J.A. Worp*. Vanaf 1992 is zij werkzaam op het gebied van elektronische bronontsluiting en automatisering

Een korte introductie op haar lezing:

In de tientallen brieven die Béatrix de Cusance (1614-1663), hertogin van Lotharingen, en Constantijn Huygens in de periode 1652-1662 met elkaar uitwisselden, is sprake van een aanhoudende stroom van geschenken, diensten en wederdiensten, bemiddeling en dankzeggingen. Wat was het belang van deze geschenken en was er sprake van wederkerigheid?

Waren hier vriendschap en genegenheid in het spel, of gebruikte men de geschenken vooral om functionele en strategische redenen? Aan de hand van een aantal sprekende voorbeelden zal ik proberen hier een antwoord op te geven.

Als er nog tijd over is, zou ik ook nog een korte demonstratie van de Huygens-database kunnen geven waar wij nu in het kader van de vrouwententoonstelling van alle brieven van vrouwen aan Constantijn Huygens een digitale afbeelding aan toevoegen.

Lea van der Vinde is gastconservator van de Tentoonstelling 'Vrouwen rond Constantijn Huygens' en conservator/curator bij het Mauritshuis

Een korte introductie op haar lezing:

Constantijn Huygens was een alleskunner: een diplomaat, dichter, geleerde, kunstkenner, muzikant en componist. Vanuit zijn functie als secretaris van de stadhouder blonk hij uit in het leggen en onderhouden van contacten met allerlei belangrijke personen, in binnen- en buitenland. Zo veelzijdig als Huygens was, zo veelzijdig was zijn netwerk. Hij correspondeerde met dichters, kunstenaars, muzikanten, geleerden en vorstelijke personen, mannen en vrouwen.

Huygens had in zijn uitgebreide kring van familie, vrienden en contacten, opvallend veel vrouwen. Zoals de fascinerende Anna Maria van Schurman, de eerste studente aan een Hollandse universiteit. Of de dichtende zussen Anna en Maria Tesselschade Roemersdochter Visscher. De uitmuntende muzikanten en zangeressen Utricia Ogle en Maria de Casembroot. De getalenteerde kunstenares Maria van Oosterwijck. Maar ook de geleerde en excentrieke Margareth Cavendish en de flamboyante Béatrix de Cusance behoorden tot zijn intimi. Als secretaris had hij contact met hooggeplaatste dames aan het hof: de winterkoning Elizabeth Stuart en haar hofdame die de vrouw van stadhouder Frederik Hendrik werd: Amalia van Solms. Uitzonderlijke vrouwen die in hun levenswandel afwijken van de vrouwen die Huygens het dichtst bij zich had: zijn echtgenote, moeder, zussen en dochter.

Van veel van deze vrouwen zijn portretten bewaard gebleven. Maar het zijn vooral de brieven en andere geschriften die ons een echt beeld van hen geven. Ook dankzij de correspondentie die Huygens met hen voerde leren we hen een beetje beter kennen – ondanks de tijdsbarrière van zo'n 400 jaar. In de lezing zal ik in vogelvlucht langs de levens gaan van de vrouwen die in de tentoonstelling 'Vrouwen rondom Huygens' aan bod komen.

Verslagen Studiemiddagen

Suzan van Dijk op 22 mei 2009

Ruim anderhalf uur lang luisterde en keek een klein, maar zeer geïnteresseerd gezelschap naar Van Dijks uitleg over een uniek project: het NWO internationaliseringsproject "New approaches to European Women's Writing" (NEWW), dat loopt van 2007-2010. (Inmiddels is een aanvraag voor een Europees vervolgproject gehonoreerd: de COST Action "Women Writers in History"; 2009-2013). Het gaat in feite om een serie projecten waarbinnen de rol van vrouwelijke schrijvers in de diverse Europese landen, voor ca. 1900, wordt gedocumenteerd en zo bestudeerbaar gemaakt. In een online database worden gegevens opgeslagen over de receptie van het werk van die vrouwen – door deelnemers aan het project en ook door andere onderzoekers die zich daartoe geroepen voelen. (Een persoonlijke inlogcode kan men via Van Dijk krijgen.)

Deze database maakt het mogelijk om – op den duur – recht te doen aan de literaire activiteiten van vrouwen, waarover wij over het algemeen slecht zijn geïnformeerd. Hadden zij enig succes? Zo ja: bij mannen of bij vrouwen? Wat was de rol van de veelal mannelijke critici? En van de vrouwenbladen, die in de 19 eeuw opkwamen? Welke buitenlandse schrijfsters werden vertaald? Wat was hun invloed? Werden schrijfsters die nu beroemd zijn ook in hun eigen tijd meer gewaardeerd? Zo ja vanwege hun literaire of verdiensten, of om andere redenen? Dit soort vragen kunnen in eerste instantie vooral voor Nederland worden beantwoord, dankzij een eerder digitaliseringsproject (2004-2007), dat zich vooral op Nederland had gericht.

De tijdsgrens is ± 1900, omdat informatie over vrouwelijke schrijvers uit de 20^e en 21^e eeuw relatief "gemakkelijk" te achterhalen is. Die datum 1900 wordt echter wel ruim opgevat. Voor onderzoekers van de Scandinavische literatuur is dat bijvoorbeeld nodig: juist in de eerste decennia van de 20^e eeuw werd veel werk vertaald van Scandinavische schrijfsters, in heel Europa, en ook in Nederland. Ook waren er in die tijd enkele Nederlandse schrijfsters die zichzelf nadrukkelijk in internationale tradities plaatsten: iemand als Carry van Bruggen (1881-1932) verklaarde te zijn beïnvloed door Madame de Staël en door George Sand, terwijl bijvoorbeeld Jeanne Reyneke van Stuwe (1874-1951) in de 20er jaren veel heeft geschreven over 19^e-eeuwse schrijfsters.

Op dit ogenblik bevat de database de namen van ca. 2600 schrijfsters, waaronder ca. 750 van Nederlandse schrijfsters. Hun (gepubliceerde) productie kan soms gering zijn geweest – of lijkt althans gering. Dat is soms moeilijk te beoordelen: de teksten zijn dikwijls anoniem, en het is op basis van een recensie dat we weten of aannemen dat de auteur een vrouw was. Vaak is dus ook niet bekend

wanneer zo'n schrijfster precies leefde. (In dat geval worden er in de database geschatte geboorte- en sterfdata toegevoegd.) Ook is het opvallend dat er dikwijls onduidelijkheid is over de nationaliteit van schrijvers: er zijn er vrij veel die door huwelijk of anderszins in diverse landen hebben gewoond, en ook hebben gepubliceerd. Dat geldt bijvoorbeeld voor de Haagse van oorsprong Franse journaliste Anne-Marguerite Dunoyer, voor Belle van Zuylen die naar Zwitserland verhuisde na haar huwelijk met Charles-Emmanuel de Charriere, voor Elisabeth La Fite, geboren in Duitsland, actief als schrijfster en vertaalster in Den Haag, en later vertrokken naar het Londense hof, of voor Helene Swarth, die ook in het Frans en in België publiceerde.

Voor onderzoek naar de receptie van auteurs is het van belang om verschillende bronnen naast elkaar te leggen. (Mannelijke) critici willen hun beschrijvingen van (vrouwelijke) auteurs nog wel eens inkleuren. Het is dus goed om hun kritieken te vergelijken met de aanwezigheid van titels in uitleenbibliotheken, of met opmerkingen in egodocumenten. De database is zo ingericht dat de gegevens afkomstig uit die verschillende bronnen voor *een* bepaalde auteur of voor *een* bepaald werk gemakkelijk onderling kunnen worden vergeleken.

Dankzij die verschillende bronnen konden er ook zulke grote aantallen schrijfsters worden teruggevonden. In die zin gaat het project steeds over grenzen heen: terwijl het lange tijd veel gebruikte handboek van Knuvelde in de jaren 80 nog 25 vrouwen (voor 1900) noemde, kwam *Met en zonder lauwerkrans* (hoofdredactie Riet Schenkeveld-Van der Dussen) al met 150 schrijfsters die tussen 1550 en 1850 actief waren. Maar de database *WomenWriters* bevat er nu dus ca. 750. Ook in geografische zin overschrijdt men grenzen: waren er bij het NEWW project in eerste instantie vier landen betrokken, nu zijn er in de zojuist aangevangen COST Action zeventien deelnemende landen uit Europa, en doen er ook collega's uit Canada, de VS en Australië mee. Dit aantal zal zich nog verder uitbreiden.

Van belang is ook om te benadrukken dat iedereen – onderzoeker, student, etc. – bijdragen kan leveren aan deze database. Men kan contact opnemen via de website www.womenwriters.nl.

Na afloop van deze presentatie door Suzan van Dijk was het publiek onder de indruk en betrokken geraakt. Het was weer een goede en interessante studiemiddag die begon met koffie en taart en eindigde, na een ruiker bloemen voor de spreekster, met een aangeklede borrel.

Edda Holm

Literatuur

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 3 (2008)

Recensie door Annemarie Kets van onze jubileumbundel, hieronder integraal geplaatst:

Annemarie Armbrust, Marguérite Corporaal e.a. (red.), 'Dat gy mij niet vergeet'. Correspondentie van vrouwen in de zeventiende en achttiende eeuw. Amsterdam: Aksant, 2006. – 202 pp. ISBN: 90-5260-227-1. € 17,90.

In het vroegmoderne Europa waren briefwisselingen een effectieve manier om netwerken op te bouwen en te onderhouden. Dat gold vooral voor mannen van goede komaf, met een gedegen opleiding, die hun kennis en opvattingen over politieke, wetenschappelijke, filosofische of religieuze zaken met andere mannen uitwisselden.

Ook vrouwen uit de hogere kringen schreven elkaar, maar hun brieven dienden vooral om familie- en vriendschapsrelaties te onderhouden en gingen voor-namelijk over huishoudelijke en persoonlijke onderwerpen. Zo is het gangbare beeld, maar de artikelen in de bundel *'Dat gy mij niet vergeet'* laten zien dat de werkelijkheid – althans voor zover we die uit bewaard gebleven brieven kunnen leren kennen – genuanceerder was. De bundel is uitgegeven ter gelegenheid van het vijftienjarig bestaan van de Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd (svvt) en bevat bijdragen (alle geschreven door vrouwen) over – aldus de ondertitel – 'Correspondentie van vrouwen in de zeventiende en achttiende eeuw'.

Ons beeld van het verleden werd en wordt voor een groot deel gedomineerd door de 'grote mannen' van destijds. Verwonderlijk is dat niet, want hoe verder we teruggaan in het verleden hoe meer er verloren is gegaan. Wat bewaard is gebleven is niet een dwarsdoorsnede van alles wat er ooit was, maar een restant van wat destijds de moeite, zorg en kosten van het conserveren waard werd geacht. Het is het resultaat van een historisch selectieproces en levert als zodanig een vertekend – en in elk geval incompleet – beeld van de toenmalige werkelijkheid op. Vrouwen- en genderhistorici hebben de afgelopen decennia al heel wat lacunes opgevuld en retoucheringen aangebracht door systematisch aandacht te besteden aan het leven en werk van mannen en vrouwen uit alle lagen van de bevolking. De jubileumbundel

van de svvt zet deze lijn voort, door de aandacht te vestigen op 'ongebruikelijk' bronnenmateriaal of door nieuwe vragen te stellen aan al langer bekende verzamelingen. De bundel opent met een artikel

van Netty van Megen over brieven van zeventiende-eeuwse zeemans-vrouwen aan hun mannen overzee. Die brieven hebben hun oorspronkelijke bestemming nooit bereikt. Was dat wel het geval geweest, dan waren ze ongetwijfeld verloren gegaan. Het zijn namelijk 'gewone' brieven over het persoonlijk wel en, vooral, wee van het thuisfront, dat geteisterd werd door armoede, oorlog en pest. De adressaten waren matrozen, scheeps-timmerlieden en bootsgezellen, mannen behorend tot de zogeheten vierde sociale laag in de samenleving. Door een achteraf gezien gelukkig toeval (confiscatie door de Engelsen ten tijde van de oorlogen met de Republiek) zijn de brieven terecht gekomen in The National Archives (Londen). Het is een unieke verzameling, die in de woorden van Van Megen zelf 'doorkijkjes in het leven' van gewone zeventiende-eeuwse vrouwen biedt (p. 29). Met die bescheiden karakterisering doet ze de uitkomsten van haar onderzoek niet geheel recht. Ze heeft weliswaar slechts een klein deel van de in beslag genomen post onderzocht, maar dat heeft wel geleid tot belangwekkende sociaal-economische en historisch-taalkundige inzichten. Gezien de schaarsheid aan bronnen over deze grote groep mensen aan de onderkant van de maatschappij (alleen zwervers, bedelaars en invaliden waren er nog slechter aan toe) is dat grote winst. De zeemansvrouwen schreven hun brieven om contact te onderhouden met hun verre verwanten; kwamen de mannen weer thuis dan verviel ook de noodzaak tot schrijven. Voor vrouwen met culturele, religieuze of intellectuele capaciteiten bood het schrijven van brieven een mogelijkheid om contact te onderhouden met gelijkgestemde mannen en zich zo aan het traditionele rollenpatroon te onttrekken. Dat blijkt uit de artikelen van Agnes Sneller (over de brieven van Hooft en Tesselschade Roemers), Edda Holm (over Marie de Gournay) en Mirjam de Baar (over Antoinette Bourignon). Binnen de context van hun tijd was dat uitzonderlijk. Volgens vroegmoderne opvattingen, geïnspireerd door Aristoteles en Montaigne, was een gelijkwaardige vriendschap namelijk alleen mogelijk tussen mannen. De verwarring van Justus Lipsius tegenover Marie de Gournay spreekt in dit verband boekdelen: Hoe moet ik u plaatsen, Mademoiselle, wanneer u mij op deze wijze schrijft? Ik heb moeite te geloven wat ik van uw hand lees. Is het mogelijk dat zoveel diepgang en zo'n gefundeerd oordeel, om maar te zwijgen van zoveel geest en wetenschap, vertoond worden in een sekse zo verschillend van het onze [...]? (p. 132) Het beeld dat uit de correspondenties van Tesselschade Roemers (1594-1649), Marie de Gournay (1565-1645) en Antoinette Bourignon (1616-1680) oprijst is dat van steeds verder reikende ambities. De brieven van Tesselschade Roemers en Hooft zijn vooral persoonlijk van aard en geven – aldus Sneller – blijk van 'een verrassende vriendschap in gelijkheid en zielsverwantschap' (128), tegen de denkbeelden en conventies van hun tijd in. Voor Marie de Gournay waren brieven een middel om het publieke terrein te betreden. Zij was een ongetrouwde vrouw uit een bescheiden milieu, die van de pen wilde leven. Haar brieven met mannen als de al genoemde Lipsius, Nicolaas Heinsius en kardinaal Richelieu dienden niet alleen om een interessante gedachtewisseling mogelijk te maken, maar ook om een internationaal distributienetwerk op te zetten. Via dat netwerk liet zij haar geschriften drukken en verspreiden, omdat publiceren zonder mannelijke bemiddeling voor vrouwen vrijwel onmogelijk was. Antoinette Bourignon ten slotte gebruikte het epistolaire genre op ingenieuze wijze om daadwerkelijk invloed uit te oefenen. Zij was afkomstig uit de gegoede burgerij en verkoos een aan God gewijd bestaan boven een door haar ouders gearrangeerd huwelijk. In talloze brieven aan een groot aantal correspondenten legde zij getuigenis af van haar religieuze ontwikkeling. Om haar geloof onder een breder publiek te kunnen verspreiden publiceerde ze de oorspronkelijk aan particulieren gerichte brieven in geanonimiseerde vorm. Sommige lezers voelden zich persoonlijk door haar 'brieven' aangesproken en schreven Bourignon een brief terug. Dat leidde tot nieuwe briefwisselingen, die ook weer in druk verschenen en zo ontstond, in de woorden van De Baar 'een zichzelf genererende stroom van briefpublicaties' (188), waarmee Bourignon de grenzen die de tijd haar sekse oplegde kon overschrijden. Brieven vormen sinds jaar en dag een rijke bron van informatie voor historici uit verschillende disciplines. Dat kan zijn op het niveau van bij voorbeeld biografische gegevens, maar ook vanuit een helicoptervisie. In het laatste geval is het hen vooral te doen om bepaalde patronen binnen het materiaal te signaleren en dat kan interessante resultaten opleveren. Het beschikbaar komen van steeds meer digitaal ge-publiceerde brieven corpora en de ontwikkeling van zoekfaciliteiten en analytische instrumenten zal deze benadering naar verwachting sterk stimuleren. De bundel *'Dat gy mij niet vergeet'* draagt sporen van deze benaderingswijze. Sneller bij voorbeeld gaat bepaalde metadata (adressering, aanhef en ondertekening) in de correspondentie van Hooft na, omdat die vaak al aangeven hoe de relatie tussen adressant en adressaat is en licht werpen op de functie van de brieven, die daardoor in bepaalde categorieën ondergebracht kunnen worden. Vanzelfsprekend is deze methodiek vruchtbaarder naarmate de vraagstellingen 'groter' zijn. Suzan van Dijk verricht grootschalig onderzoek naar het lezers- en lezeressenpubliek van 18de- en 19de-eeuwse schrijfsters, waarbij onder andere wordt gekeken naar de mogelijke invloed van gender op leesgedrag. In haar artikel concentreert zij zich op de reacties van lezeressen op het werk van Belle van Zuylen, zoals die

in brieven zijn overgeleverd. Nieuw is dat Van Dijk de correspondenties van Van Zuylen met A, B, C enzovoort niet, zoals tot dusverre gebruikelijk, als in zichzelf besloten corpora beschouwt, maar als onderdeel van de complete verzameling. Het is haar immers niet om de mening van individuele lezeressen te doen, maar om patronen in vrouwelijk leesgedrag. Door het bronnenmateriaal vanuit verschillende vraagstellingen systematisch te analyseren komt zij tot algemene conclusies betreffende de correspondentes, hun brieven en de verschillende typen reacties daarin. Die zijn te karakteriseren als 'enigszins teleurstellend' (p. 12), omdat er zelden of nooit sprake geweest blijkt te zijn van een gelijkwaardige gedachtewisseling tussen Belle van Zuylen en haar veelal jongere en onzekere correspondentes. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre deze uitkomst al dan niet typerend is voor vrouwelijk leesgedrag. Ten slotte: verzamelbundels lijden nogal eens aan het euvel dat ze weinig samenhang vertonen. Deze bundel maakt ondanks de veelheid aan onderwerpen overtuigend duidelijk dat brieven niet alleen voor veel vroegmoderne vrouwen het expressiemiddel bij uitstek waren, maar ook voor historici hèt medium zijn om toegang tot het verleden te krijgen. Ook correspondenties die al vele malen bron van onderzoek zijn geweest, staan open voor nieuwe vragen en onderzoeksmethodes en leveren zo steeds weer nieuwe inzichten op.

Annemarie Kets

Websites

De SVVT

www.svvt.org

Aletta (voorheen IIAV)

www.aletta.nu/aletta/nl

Het IISG

www.iisg.nl

De VVG

www.vrouwengeschiedenis.nl

www.womenwriters.nl

Voorzitter:

Netty van Megen
ajm.vanmegen@planet.nl

Secretaris:

Annemarie Hessing-Armburst
Kostverloren 46
1251 TR LAREN NH
06 - 46 25 31 01
info@svvt.org

Penningmeester:

Marguerite Corporaal
m.corporaal@let.ru.nl

Postbankrekening 40 52 235
t.a.v. Stichting Vrouwengeschiedenis van de
Vroegmoderne Tijd
te Elst

Lid:

Astrid Kulsdom
astrid.kulsdom@student.ru.nl

Edda Holm
eddaholm@hetnet.nl

www.svvt.org

